

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

СТАРОВОЙТ Дріґ Леонідович

АБЗАЦНА ПАРЦЕЛЯЦІЯ РЕЧЕНЬ
У СИСТЕМІ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ

Спеціальність 10.02.01 – російська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

КИЇВ – 1993

№ 28.270

Робота виконана на кафедрі української і російської мов та методики викладання їх як іноземних філологічного факультету Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук,
доцент ШВЕЦЬ А.В.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук
КАДОМЦЕВА Л.О.

кандидат філологічних наук
ЧЕРНОВ В.Е.

Провідна установа:

Київський педагогічний
інститут
ім. М.П.Драгоманова

Захист відбудеться " 4 " листо 1993 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої ради К 068.18.16 у Київському університеті ім. Тараса Шевченка за адресою: 252017, Київ-17, бульвар Т.Шевченка, 14, ауд. 64.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці університету /вул. Володимирська, 58/.

Автореферат розісланий " 28 " вересня 1993 р.

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00810659 (Т)

Вчений секретар
спеціалізованої ради

Шахова

кандидат філологічних наук, доцент ШАХОВА Л.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Останнім часом спостерігається підвищення інтересу до різноманітних засобів виразності мови в аспекті функціонування – пріоритетному напрямі лінгвістичних досліджень, котрий виставляє на чільне місце проблему експресивного синтаксису. Терміном "експресивний синтаксис" визначають учення про побудову виразного мовлення, яке системно може охоплювати такі, приміром, прийоми: монологічні питально-відповідні єдності; ланцюжки номінативних речень; експресивно-стилістичний словопорядок; різні види повтору із синтаксичним розгалуженням; сегментацію; еліпсис; антиеліпсис; скорочення; вставні конструкції та парцеляцію, яка полягає в реалізації єдиної граматичної структури речення у кількох висловлюваннях. Система засобів експресивного синтаксису складається з відкритого ряду конструкцій¹, що може поновлюватися двома шляхами. По-перше, у процесі розвитку мови можлива поява нових засобів посилення виразності, і тоді завдання лінгвіста полягає у їх своєчасному виявленні і дослідженні. По-друге, серед вже відомих прийомів після спеціального аналізу можливе проведення додаткової диференціації. Це дослідження є спробою розширення арсеналу експресивного синтаксису за рахунок додаткового поділу всередині ряду. Проведені спостереження над використанням експресивних конструкцій в різних текстах дозволяють виділити абзацну парцеляцію речень /АП/ як особливий різновид цього прийому. Специфіка АП полягає в тому, що крім підсилення розтину граматичної структури використання абзаца під час парцеляції може змінювати синтаксичну та композиційну площину мовного відрізка, а також дозволяє значно розширити ряд предикативних і поліпредикативних одиниць, що піддаються парцеляції. На наш погляд, в таких випадках спостерігається дія принципу асиметрії лінгвістичного знаку, який прагне розширити свої функції, тоді як семантика відзначається прагненням бути переданою новими засобами². З іншого боку /що набагато помітніше у ви-

¹ Акімова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка. - Москва, 1990. - С.87.

² Карцевский С. Об асимметричном дуализме лингвистического знака // Звегинцев В.А. История языкознания 19-20 веков в очерках и извлечениях. - Москва, 1965. - Ч.2. - С.85-90.

падках розчленування конструкцій з паралелізмом структури/, АП відкриває можливість двопланового прочитання, коли діють не лише горизонтальні синтагматичні відношення, а й вертикальний спосіб зв'язку – обов'язковий елемент поетичного синтаксису¹. Це служить додатковим аргументом на користь того ствердження, що межа між прозою і поезією є не чіткою лінією, а простором між двома полюсами, що в тій чи іншій мірі визнавалося такими авторитетами, як В.В.Томашевський, Б.М.Ейхенбаум, Ю.М.Тинянов, С.М.Бонді, В.В.Виноградов, а пізніше Д.Д.Благим, С.Г.Бочаровим, Л.С.Сидяковим.

Всі ці особливості АП не могли бути виявленими у межах досліджень звичайної парцеляції, у зв'язку з чим постала необхідність їх спеціального аналізу. Вищесказане вмотивовує актуальність здійсненої роботи.

Мета дослідження: виділення, систематизація та комплексний аналіз усіх типів речень, що піддаються АП, у прозових текстах як у площині їх семантичної структури, так і в аспекті дії механізму текстоутворення.

Згідно з поставленою метою необхідно було розв'язати такі основні завдання:

- уточнити поняття парцеляції речень і визначити чітку межу між нею і суміжними прийомами експресивного синтаксису;
- виявити і дослідити особливості АП як специфічного виду прийому парцеляції;
- визначити функції АП у монологі;
- провести дослідження на рівні простого, складнопідрядного, складносурядного і безсполучникового складного речення;
- визначити сферу використання АП у руслі функціональної стилістики;
- провести аналіз комунікативної організації речень, що піддаються АП, в аспекті актуального членування;
- виявити і дослідити особливості АП усіх видів речень у площині їх внутрішніх структурно-семантичних і зовнішніх, текстоутворюючих відношень;
- у зв'язку з цим уточнити поняття надфразової єдності і абзаца як безпосередньо пов'язаних з прийомом АП.

¹ Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис. – Москва, 1986. – С.191.

Матеріалом для аналізу були прозові тексти авторів ХХ ст., написані в жанрах художньо-публіцистичного стилю.

Об'єктом дослідження є парцельовані конструкції речень усіх типів з посиленням розриву абзацним відступом, вибрані методом суцільної виборки. Загальний об'єм структур, що досліджуються, сягає 5 000 одиниць.

Предметом дослідження є особливості АП серед інших прийомів і конструкцій експресивного синтаксису та закономірності її використання в простому, складнопідрядному, складносурядному і безсполучниковому складному реченні як на рівні їх структури, так і в текстуальній перспективі.

Наукова новизна роботи полягає у виборі об'єкта і предмета дослідження. Вперше піддається спеціальному аналізу АП речень, у якому на основі принципово нової концепції надфразової єдності і абзаца та їх взаємодії парцеляти розглядаються як повноправні компоненти розгортання тексту. Незважаючи на численність наукової літератури, присвяченої парцеляції, власне АП досі уваги майже не приділялося. Лише окремі зауваження щодо використання абзацного відступу під час розриву структури речення, які не торкалися суті питання, можна зустріти в працях С.А.Іванчикової, В.П.Ковальова, Н.І.Формановської, Л.І.Ступакової, Н.С.Валгіної.

Методологічну основу роботи становлять:

а/ у філософському плані – закони діалектики та найважливіші гносеологічні категорії: сутність і явище; зміст і форма; одичинне, особливе та загальне і под. як необхідний інструментарій вчення про загальний взаємозв'язок та системну організацію;

б/ у спеціальному – описовий, структурний та стилістичний методи. Як втілення обраних методів застосовувалися методики спостереження, опису, зіставлення та трансформації.

Теоретичною базою дослідження є роботи з відповідних проблем вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема – О.М.Пешковського, Л.В.Щерби, Л.О.Булаховського, В.В.Виноградова, І.С.Поспелова, Н.Ю.Шведової, Ю.В.Ванникова, О.П.Сковородникова, Н.Д.Арутюнної, Г.М.Акімової, В.А.Звегінцева, І.П.Раслопова, В.Г.Адмоні, Б.М.Ширяєва, Г.И.Солганіка, Л.М.Мурзіна, Р.О.Будагова, С.Карцевського, В.Я.Плоткіна, В.В.Одинцова, Ю.М.Скребньова, М.П.Харченка та ін.

Теоретичне та практичне значення. Отримані дані дозволяють розширити наші уявлення про ресурси експресивного синтаксису, уточнити поняття варіант та інваріант речення, запропонувати ува-

зі фахівців нову концепцію надфразової єдності та абзаца у їх взаємодії, що може відіграти свою роль у розвитку різних напрямлень лінгвістики, теорії, граматики та стилістики тексту. Результати роботи можуть бути використані у викладанні курсів з синтаксису та стилістики, експресивного синтаксису, лінгвістики тексту, а також безпосередньо у здійсненні редакторської роботи.

Апробация роботи. Основні положення і результати дослідження викладалися у доповідях та повідомленнях на 8, 9 і 10-й конференціях молодих вчених філологічного факультету Київського ун-ту /1989 - 1991 рр./, на 3-й Київській міській конференції молодих вчених "Питання опису російської мови як іноземної і методики її викладання" /1990 р./, на регіональній науковій конференції "Герценовські читання" в ЛДІІ ім. О.І.Герцена /Ленінград, 1990 р./ на регіональній науковій конференції "Вивчення творчої спадщини проф. Г.О.Винокура" в КДПІ /Київ, 1991 р./, на методичних, методологічних семінарах та засіданнях кафедри української і російської мов та методики їх викладання як іноземних філологічного факультету Київського ун-ту. Основні положення дисертації викладені у п'ятох публікаціях.

СТРУКТУРА І ЗМІСТ РОБОТИ

Композиція роботи визначається завданнями дослідження й містить такі структурні частини: Вступ, Розділи 1, 2 і 3, Висновки, перелік джерел мовного матеріалу та список літератури.

У В С Т У П І обґрунтовується вибір теми дисертації, розкривається її актуальність, наукова новизна, теоретичне й практичне значення, визначаються мета, завдання, об'єкт, предмет і методика дослідження, формулюються положення, які виносяться на захист.

У Р О З Д І Л І 1 "Абзаца парцеляція речень та її роль у дії механізму текстоутворення" вирішуються концептуальні проблеми, оскільки поставлені в роботі мета і завдання дослідження порушують ряд актуальних питань сучасної лінгвістики, які ще не отримали однозначного вирішення.

Початок вивченню парцеляції було покладено в русистичі працями Ю.В.Ванникова, в яких визначено ряд термінів, пов'язаних з проблематикою досліджень. За термінологією вченого компоненти роз'єданого речення позначаються як основна фраза і парцелят .

Під парцелятом ми розуміємо відокремлену залежну частину речення, що дає можливість інколи фіксувати їх препозицію. Тема дослідження вимагає розгляду поняття приєднування, що часто ототожнюється з парцеляцією. У вирішенні цієї проблеми ми спираємось на точку зору О.П.Сковородникова, який пропонує розглядати приєднування як категорію з польовою структурою¹. Однак ми відхиляємо протиставлення приєднування парцеляції як явища статичного явищу динамічному. Якщо розуміти під приєднуванням структурно неоднорідні, але функціонально синонімічні конструкції, що взагалі властиво польовим категоріям, то послідовним буде розглядати парцеляцію серед найбільш уживаних ресурсів цього поля, тобто в ядрі. Поле приєднування не охоплюється лише випадки препозитивного розташування парцелятивів. На наш погляд, парцеляцію та інші приєднувальні конструкції змішують через наявність у них деякої неповноти структури, тоді як парцеляти відрізняються безпосереднім структурним зв'язком зі своєю основною фразою, утворюючи з нею єдине граматичне ціле. Це особливо важливо враховувати для розмежування парцеляції з різними видами синтаксично поширених повторів, які базуються на відношеннях між антецедентом і анафором.

В нашій роботі ми приєднуємось до позиції тих вчених, які вважають, що аналіз деяких побудов з парцелятами може проводитись тільки на рівні тексту і що "парцеляція простого речення являє собою перехідний тип до складного, а складного - до надфразової єдності, що в якійсь мірі справедливо і для парцельованого простого"². І якщо тенденція до розмивання кордонів між реченням і текстом є характерною рисою поетичної мови, слід відзначити, що парцеляція вносить відповідні відтінки і у прозові тексти, а АП може надавати їм такої форми, яку можна розглядати як проміжну між прозою і поезією, що часто зустрічається, наприклад, у творах В.Шкловського та С.Ейзенштейна.

Парцеляція дозволяє виділити суттєві компоненти семантичної структури речення, загострити увагу читача на тій чи іншій порції інформації. У цьому і полягає її експресивна роль; дію якої додаткове вживання абзацного відступу значно посиляє. В таких ви-

¹ Сковородников А.П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка. - Томск, 1981 - С.141.

² Литвиненко Е.В. Семантическое и синтаксическое осложнение структуры предложения в результате обособления и парцеляции его компонентов. - АДЛ. - Киев, 1984. - С.41.

падках АП її функцію ми визначаємо як факультативну відносно до звичайної парцеляції. Однак існує ряд конструкцій, звичайна парцеляція яких вважається утрудненою або неможливою, тоді як АП дозволяє стилістично пом'якшити інтонаційний розтин, у чому полягає її специфічна функція. У цій ролі АП утримує деяку монополію, хоч нами зафіксовані окремі історично перехідні випадки, коли конструкція, яка раніше членувалася лише за допомогою АП, починає вживатися сепаровано і без абзацного відступу.

За мірою емпатичного впливу парцельованих конструкцій на реципієнта дослідниками був запропонований ряд класифікацій, які зв'язують до врахування характеру синтаксичних зв'язків, що розриваються. Вважається, що стилістичний ефект від парцеляції тим вагоміший, чим міцніший зв'язок. Але жодна з них не враховувала можливості залежності парцелятивів від сусіднього оточення, тоді як ця сторона явища парцеляції, і передусім у такій її формі як АП, має важливе значення для створення емпізи. На жаль, досі роль парцеляції у масштабах надфразової єдності /НФЄ/ лише декларувалася. У кращому випадку сама розірвана структура речення оголошувалася повноправною НФЄ /Л.С.Сержан, Є.А.Скоробогатова, Н.М.Нестерова/, що, з одного боку, може внести плутанину у вживання термінів, а з іншого – занадто спрощує проблему. Адже як окремі слова, так і цілі висловлювання вплітаються у мовному потоці у складну сітку відношень з сусідніми фразами. На наш погляд, від цього і потрібно відштовхуватись під час аналізу текстуальної ролі парцелятивів, і особливо – коли йдеться про АП. Однак для успішного розгляду прийому у такому аспекті потрібно визначитися з поняттями НФЄ і абзаца. В результаті аналізу лінгвістичної літератури і мовного матеріалу ми дійшли висновку, що НФЄ слід розглядати не як дискретну синтаксичну одиницю, а як умовну текстуальну категорію, яка дозволяє описувати механізм текстоутворення. НФЄ – це відносно обмежений уривок у просторі тексту, що у кожному конкретному випадку визначається текстуальною орієнтацією речення, надфразові зв'язки якого цікавлять дослідника. Прагнення до дискретного виділення НФЄ у текстах було викликано метафізичним, атомарним підходом до проблеми, намаганням знаходити в усіх структурах відповідну першоцеглину. Онтологічно ж НФЄ у текстах переплітається і контамінується, тому провести між ними чітку межу неможливо. Тексти являють собою зростання різних типів єдностей, серед яких розрізняються НФЄ-мікротексти з паралельною будовою компонентів

та їх послідовним зчепленням, а також різноманітні НФС-макроречення, де елементом зв'язку служать граматичні показники. Сплетіння таких єдностей у тексті і забезпечує його зв'язність. Абзац розглядається нами як поліфункціональний пунктуаційний знак текстуального плану, який використовується залежно від авторської інтенції та стилістичних вимог.

З цих позицій парцельовані конструкції ми розглядаємо як НФС-макроречення з найбільш тісним синтагматичним зв'язком між компонентами. Разом з тим, лексико-семантичні або граматичні зв'язки парцелятивів з сусідніми висловлюваннями можуть породжувати особливу напруженість, у зв'язку з чим ми виділяємо такі варіанти: 1/ коли парцелят пов'язаний тільки зі своєю основною фразою і разом з нею бере участь у формуванні тексту; 2/ коли і основна фраза, і парцелят мають показники зв'язку з найближчим текстовим оточенням; 3/ коли парцелят, утворюючи граматичну єдність зі своєю основною фразою, композиційно відкриває нову НФС, лексичні або граматичні зв'язки з якою у нього безпосередні, більш сильні, ніж у основної фрази. Третій варіант видається найбільш вагомим у плані експресивного синтаксису і взагалі стилістики ресурсів. У випадках безабзацної парцеляції стилістичний ефект від таких побудов послаблюється через ідентичність пауз, які фіксуються звичайними знаками пунктуації при відокремленні парцелятивів і розмежуванні самостійних речень. Встановлюючи надфразові зв'язки з сусідніми висловлюваннями, розташовані у новому абзаці парцеляти отримують статус зачину до відносно самостійних НФС.

У Р О З Д І Л І 2 "Абзацна парцеляція простого речення" розглядається АП простих речень як у межах їх структури, так і з урахуванням міжфразових зв'язків. Проведені спостереження дозволяють стверджувати, що найбільш поширеною є АП тих компонентів простого речення, що відокремлюються і знаходяться у кінцевій його частині. Факультативне використання абзацного відступу у таких випадках дозволяє додатково загострити увагу на парцеляті, який може містити:

- член /-ни/ однорідного або рівноправного неоднорідного ряду:

"Он повернется на другой бок и с тоской увидит крепкий сон
жены.

И уснет."¹ /Ю.Тинянов/

"Мать осталась одна, сама с собой.

И стала писать письмо." /Ю.Кредин/

¹ Моносуб'єктні речення з кількома присудками ми за традицією розглядаємо як ускладнені прості.

- відокремлену прикладку, яка стоїть після означеного слова:
"Что можно придумать очаровательнее Андрея Болконского?/.../
Но у французов Героем был бы не он, а Анатолий Куракин.
Красавец и хам." /В.Шкловский/

- ад'єктивні, дієприкметникові та дієприслівникові звороти:
"Положение молодого барина в деревне все же было положени-
ем барина, и видел он своих крепостных.
Привычно близких - и навсегда чужих." /В.Шкловский/

"/.../ вот и Михаил Александрович отрекся прямо в пользу
Учредительного Собрания, которое предполагается непременно.
Еще никем не созданное. И никогда на Руси не бывало."

"Свирепствует Владимир Александров.
Прося не смешивать его с Виктором Александровичем-Крыловым."
/А.Солженицын/
/В.Дорошевич/

- пояснювальні, порівняльні та подібні до них звороти:

"Предпосылка к неудаче здесь была в другом.

А именно - в недопонимании Гриффитом того обстоятельства,
что областью метафорического и образного письма является сфера
монтажных сопоставлений /.../." /С.Эйзенштейн/

"К Пушкину мы относимся производственно.
Как техник к технике." /В.Шкловский/

Якщо порівняльний зворот відноситься до присудка, АП акту-
алізує його потенційну предикативність:

"В совершенно преобразенном виде эта тема проявится в "Анне
Карениной".

Так же, как и тема старости." /В.Шкловский/

Відокремленість цих компонентів та їх позиція у кінцевій
частині речення робить парцеляцію структурно полегшеною, а фа-
культативне використання абзацного відступу значно посилює їх
емфатичний вплив. Взагалі, парцеляція легко здійснюється по лі-
нії слабких необов'язкових синтаксичних зв'язків. Тому функцію
АП у виділенні постпозитивних узгоджених і неузгоджених озна-
чень, неконструктивних додатків і обставин, якщо вони замикають
речення, також слід визнати факультативною:

"В амфитеатре, на самом крайнем, верхнем месте - Васильев-
Флеров.

Сам.
В безукоризненном рединготе /.../." /В.Дорошевич/

"Я сегодня грущу.

О липах, о листьях упавших, опавших, о красных закатах,
как осень, печальных, о лете прошедшем." /М.Вершховский/

"И в лавке, пока ей заворачивают сосиски и мясцерский сыр,
она смотрит на меня.

Свысока. Улыбается уголками губ." /В.Дорошевич/

Як видно з наведених прикладів, залежно від семантичної
структури конкретного речення АП може надавати парцеляту або

поетичної плавності, або напруженого, прискореного ритму. За своїми інтонаційними характеристиками парцеляти іноді суттєво відрізняються від своїх основних фраз. Своєрідність АП поряд з іншими прийомами полягає також у тому, що вона, реалізує відокремлюючи компоненти речень, призводить до встановлення у прозовому мовленні вертикальних зв'язків, що особливо помітно у випадках розчленування структур паралельної будови:

"Аккуратно взлетает земля.

Заботливо заваливает окопы, пулеметные гнезда и оставляет за собой нечленораздельную кашу /.../" /С.Эйзенштейн/

Це дає змогу контрастно підкреслювати антитезу /1/ або антиципацію /2/:

1. "Биологически мы смертны.

И бессмертны только в социальных деяниях наших, в том маленьком вкладе, который вносит наш личный пробег с эстафетой социального прогресса /.../" /С.Эйзенштейн/

2. "Они были красивее, чем все, что было создано до сих пор.

Мужчина и женщина." /В.Дорошевич/

Проведення парцеляції змінює розподіл акцентів актуального членування речення, дозволяє компонентам середньої ланки набувати ваги повноправної реми. Однак у ряді випадків здійснити таку трансформацію за допомогою звичайної парцеляції не вдається. Розчленування речення по лінії обов'язкових зв'язків без додаткових акцентних знаків вважається стилістично небажаним або структурно неможливим. Тут допомагає лише заміна крапки на знак оклику чи застосування АП, яка виступатиме вже у специфічній функції, пом'якшуючи розрив структури і надаючи йому стилістичного оформлення. Це спостерігається у випадках АП членів предикативного центру елементарного двоскладового речення, коли актуалізації підлягають і підмет, і присудок:

"Первый сюжет — прямые фиксации остроумия, ловких ответов и игра со словом; это первый и наиболее слабый элемент.

Второй элемент.

Рассказ о необикновенных случаях, /.../" /В.Шкловский/

"Одесская лестница /"Потемкин"/.

Сапоги солдат.

Безлики. /.../" /С.Эйзенштейн/

Нами зафіксовані навіть випадки АП присудка, вираженого безособовим реченням, і розтину еліптичної структури:

"Операция.

Страшно вспомнить." /Ю.Кредин/

"Самое страшное.

В сумерки. Под вечер." /С.Эйзенштейн/

Потрібен абзацний відступ і для парцелятивної актуалізації

інших конструктивних членів речення - наприклад, комплетивного поширювача безособового предикату:

"Вижу, что - нужно.
Дело." /В.Розанов/

Слід враховувати, що у комунікативному плані поділ членів речення на головні і другорядні втрачає актуальність, тому що в морфній ситуації найбільш вагомими можуть виявитися навіть ті компоненти, які не мають статусу його членів:

"Сейчас эта шутка показалась ему плоской.
Всего лишь." /Ю.Крелин/

У випадках постпозитивного винесення в абзац частини ряду однорідних головних членів АП застосовується факультативно, оскільки такі члени не є обов'язковими у структурі. Специфічною функцію АП слід визнати у препозитивному парцелюванні такого ряду:

"Суметь расслышать и понять то, что подсказывает "натура" или непредвиденные точки в зачатой вашими замыслами декорации.
Суметь вслушаться в то, о чем, слагаясь, говорят монтажные куски, сцены /.../, - великое благо и великое искусство."

/С.Эйзенштейн/

АП у специфічній функції спроможна роз'єднувати частини складеного присудка /1/, підкреслювати ініціальні семантично недосконалі другорядні члени /2/ і навіть частки /3/:

1. "И жили они, Белинские, Добролюбовы, /.../, Коганы, Фричи.
И зажили русскую литературу." /В.Шкловский/
2. "Он не охотник, а траппер.
При этом.
Все дела распутываются обыкновенно /.../." /Ю.Тынянов/
3. "Но они же /героини - Ю.С./ все разные.
И тем не менее.
У этой волось. У той походка. /.../" /С.Эйзенштейн/

Специфічно абзацний відступ застосовується також у роз'єднанні однорідних членів, пов'язаних двомісними сполучниками, а також у випадках, коли під час парцеляції втрачаються спеціальні знаки - двокрапка і тире.

Обидві функції АП мають безпосередній зв'язок з мірою емпатичного впливу парцеляції на реципієнта. Специфічна співвідноситься з сильною парцеляцією /за класифікацією О.П.Сковородникова/, факультативна - з слабкою, дію якої вона активізує. Разом з тим, винесені в окремі абзац парцеляти можуть зазнавати додаткового синтагматичного напруження, яке значно посилює їх актуалізацію. Перехідними тут слід вважати випадки їх синтаксичного поширення предикативним додатком:

"Это дает двойкий эффект.
Непосредственный", который сказывается в том, что такое при-

уменьшенное изображение /.../ дает иллюзию чрезвычайно большой удаленности изображенного в глубине." /С.Эйзенштейн/

Однак особливої уваги заслуговують парцеляти, які стають важинами до НФС, визначаючи подальший тематичний розвиток. Це суттєво впливає на композицію тексту. В одних випадках основна фраза теж може мати прямий корелятивний зв'язок з мікротекстом /1/, в інших спостерігається домінування парцелята /2/:

1. "Итак, немое кино само себе писало музыку.

Пластическую.

И это тоже был своеобразный "выход из себя", выход в другое измерение. Пластике немое кино приходилось еще и звучать." /С.Эйзенштейн/

2. "Чехов впоследствии говорил, что все вещи обычно кончаются тем, что человек или умер, или уехал.

Или женился.

Толстой показал, что брак скорее служит завязкой произведения, завязкой построения, а не концом построения." /В.Шкловский/

Найтисніший текстуальний зв'язок відчувається у випадках надфразового поширення парцелята у межах відкритого ним абзаца:

"Но вот по нему мелькнул луч света.

Синеватого, холодного, жуткого. Таким зловещим кажется лунный свет ночью на кладбище." /В.Дорошевич/

У Р О З Д І Л І З "Абзаца парцеляція складного речення" аналізується АП, в результаті якої утворюються інтонаційно незалежні предикативні висловлювання. Парцеляція надає їм деякої синтаксичної самостійності, яка залежить від міри комунікативної цільності парцельованого складного речення, що слід враховувати у визначенні сили емпатичного впливу і, відповідно, функції АП. Інтенціональна природа складнопідрядних конструкцій дозволяє легко виленовувати їх з тексту навіть у парцельованій формі, тоді як у випадках з АП складносурядних і безсполучникових складних речень доводиться спиратися на їх загальну семантику і навіть на лексичні показники. Деякі сумніви у дослідників виникають щодо парцеляції безсполучникових складних речень. Вважається, що від розчленування більшість із них втрачає граматичну форму і розпадається на ряд простих¹. На наш погляд, розтинаючи безсполучникове речення, АП може навпаки активізувати відношення між його компонентами, бо фіксує піднесену інтонацію і підкреслює паралелізм структури. Це спостерігається навіть у випадках АП ре-

¹ Ширяев Е.Н. Бессюзное сложное предложение в современном русском языке. - Москва, 1986. - С.51-52; Покусаенко В.К. К вопросу о парцеляции сложных бессоюзных предложений // Вопросы синтаксиса русского языка. - Ростов н/Д, 1973.

чень з відношеннями переліку між частинами:

"Ахиллес как бы сам готовится к смерти. Он стремительно встает, выбирает овцу /.../. Он запрягает коней.

Люди оплакивают Ахиллеса.

Гекуба оплакивает Гектора.

Андромаха оплакивает мужа и свою будущую судьбу."

/В. Шкловский/

Підкреслення паралелізму і встановлення поетичних вертикальних зв'язків відбувається у всіх випадках АП безсполучникових складних речень з однотипними частинами, де абзацний відступ грає факультативну роль. Найяскравіших форм АП набуває з структурами проставного чи зіставного співвідношення:

"Темой Эйзенштейна была революция.

Оружием Эйзенштейна было кино." /Р. Крнев/

Факультативно АП розчленовує конструкції з пояснювальними, причинно-наслідковими відношеннями та інші, в яких зв'язок між компонентами слабкий і легко піддається звичайній парцеляції. Однак існує ряд конструкцій, роз'єднання яких можливе тільки через АП. Це речення з фразеологізованою ініціальною частиною /1/ та з'ясувальні /2/:

1. "Бывали минуты.

Казалось, придется бросить все и эмигрировать за границу."

/В. Дорошевич/

2. "Меня предупреждали.

У Кокто - двоякий способ принимать гостей." /С. Эйзенштейн/

"Один из римских классиков описывает, как старый солдат засовывал в рот палец своего начальника, чтобы тот почувствовал.

Старик давно съел свои зубы." /В. Шкловский/

У факультативній функції АП широко застосовується для релієфного виділення компонентів переважної більшості складносурядних речень, у яких вона також підкреслює паралелізм:

"Нет, память об актерах самая яркая.

И воспоминания об актерах самые сильнее." /В. Дорошевич/

Специфічно АП розчленовує складносурядні речення по лінії подвійного зв'язку між словоформою і сполучником /1/ та двомісними сполучниками /2/:

1. "Попробуйте распять солнце.

И вы увидите - который Бог." /В. Розанов/

2. "Обе сцены проникнуты не только одинаковым пафосом.

Но их в равной степени /.../ объединяет еще и одна и та же тема - коллективное единство." /С. Эйзенштейн/

І, безсумнівно, тільки за допомогою АП письменникам вдається парцелювати окремо сполучник чи його аналог:

"Но в конце надо окончить игру - и Лафрис, и Хлоя /.../ вы-

ходят как дети знатных родителей и радуются, что они наконец нашли конец.

То есть.

На реальном материале образовалась схема со схематическими героями." /В.Шкловский/

"Можно подумать, что я после первой резекции уже овладел главным в деле. Ерунда.

Все-таки.

Я еще после операции позвонил домой и сообщил." /Ю.Крелин/

Різні типи складнопідрядних речень не в однаковій мірі відповідають тезі про їх комунікативну цільність. Так, структури розчленованого типу з препозицією головної частини, яка не містить факультативних корелятивів, легко парцелюються. Так що АП тут лише додатково збільшує вагомість парцелята:

"Юрий /.../ сказал: ждате, и в этом не ошибся.

Потому что великий страх Павла Петровича медленно, но верно переходил в жалость к самому себе, в умиление." /Ю.Тынянов/

Однак у випадках препозиції підрядного АП вживається у специфічній функції:

"Когда герой подан так, что чувствуешь, что он он - это мы; что он - это каждый из нас, рядовых, что он - это "мы с вами". Этим достигнуто не снижение героя. Не нивелировка его.

Этим показано, что в один уровень с героем стоят породившие его ряды. /.../" /С.Эйзенштейн/

Провести звичайну парцеляцію нерозчленованих складнопідрядних речень без заміни крапки на спеціальні акцентні знаки, як правило, неможливо. Тому функцію АП у розчленуванні з'ясувальних /1/, заміниково-співвідносних /2/ та заміниково-сполучникових /3/ структур ми також визначасмо як специфічну:

1. "Ему грозила двойная опасность.

Что женщины от нежности задумают его поцелуями." /В.Дорошевич/

2. "Как был бы "экстатичен" образ рядового, которому место в рядах и который героем вырвался вперед.

Так же "экстатичен" образ героя, которому "по чину" место впереди рядов, когда он показан внутри рядов, плоть от плоти их и ему подобных." /С.Эйзенштейн/

3. "И великий Дух /.../ сделался таким маленьким, таким маленьким.

Что мальчик расхотелся." /В.Дорошевич/

За допомогою абзаца членуються і присубстантивно-атрибутивні структури:

"Сикстинская малонна вся полна боязни.

От которой сладко сжимается сердце." /В.Дорошевич/

Однак АП таких речень ми відносимо до перехідних випадків, тому що останнім часом все частіше зустрічається і звичайна їх парцеляція, випадки якої були нами зафіксовані і в українських

джерелах: "Я спири*маю Україну зараз, як велике гарне село. У якому кожен про кожного знає все /.../." /О.Гуцул/. Незважаючи на сильний зв'язок, підрядна частина таких речень не є структурно обов'язковою. При наявності ж у головній частині видільного кореляту здійснити звичайну парцеляцію стає неможливим.

АП однорідних підрядних має ті ж особливості, що і АП однорідних членів простого речення. Навіть члени ряду однорідних підрядних нерозчленованих структур 'легко парцелюються, тому що тільки перший їх компонент є обов'язковим. АП в таких випадках сприяє встановленню вертикальних поетичних зв'язків:

"Я попытаюсь рассказать очень коротко и, может быть, невнятно, почему существуют так называемые странствующие сюжеты. Почему они исчезают с прежней стоянкой." /В.Шкловский/

Під парцеляцією нерозчленованих складнопідрядних речень, на наш погляд, слід розуміти лише їх розрив по лінії контактної рамки, а випадки типу -

"Вернемся к мысли Маркса.

О том, что легко объяснить, как определенные отношения создают и определенные явления искусства/.../." /В.Шкловский/

- ми відносимо до сфери АП простого речення, оскільки в них спостерігається розрив головної частини складнопідрядного з винесенням додатку, який набуває обов'язкового поширення.

Окремо у розділі розглядається участь парцельованих складних речень у композиційному формуванні НФС, в результаті якої може спостерігатись своєрідний перерозклад структури. Якщо АП розриває слабкий зв'язок, кореляція парцелята з компонентами його НФС може виявитися сильнішою за власне-синтаксичні індикатори:

"Они /немцы - Ю.С./ будут нам служить. Матерьяльно служить. А мы будем их духовно воспитывать.

Ибо и нигилизм наш тогда про*дет. Нигилизм есть отчаяние человека о неспособности делать дело, к которому он вовсе не призван." /В.Розанов/

У випадках АП по лінії сильних зв'язків перерозклад має інший характер. Зберігаючись, дія зв'язку поширюється на всю НФС, від чого основна фраза і мікротекст спири*маються як члени єдиної граматичної структури. Поєднання парцеляції сильних і слабких конструкцій з інтеграцією їх компонентів дає можливість утворювати різноманітні стилістично яскраві побудови:

"Главное в истине.

Что мы находимся все время в необходимости оценивать положение людей; мы как бы приглашены на суд.

И от нас зависит приговор." /В.Шкловский/

Коли парцелят розташовується дистантно, надфразове тематич-

не поширення може отримати також і перший компонент структури:

"У якого-то больного не сменили белье. Ми уже все знаєм, кто виноват.

А в якого-то палате паутина была. Ми готови хором сообщать, кто в атом виноват."/Ю.Крелин/

У В И С Н О В К А Х за результатами проведеного дослідження формулюються положення, які і виносяться на захист:

1. Використання абзаца у парцеляції слід розглядати не як випадковий графічний оказіоналізм, а як регулярний різновид прийому, що має свої особливості і закономірності у використанні. Спочатку екзотичний елемент нарисів і оповідань окремих публіцистів, цей різновид парцеляції у подальшому став невід'ємною стильовою рисою таких відомих діячів російської культури, як В.Дорошевич, В.Розанов, С.Ейзенштейн, В.Шкловський, Ю.Тинянов. Абзацний відступ все активніше використовується у проведенні парцеляції і у текстах багатьох сучасних авторів, що дало нам можливість проводити дослідження на матеріалі творів О.Лациса, М.Вершовського, Ю.Крелина, О.Лук'янченко, А.Окулова, О.Солженіцина, Р.Кренева, С.Дуриліна.

2. Як один із засобів створення ефекту порушеного сподівання АП може бути визнаною одним з найяскравіших прийомів експресивного синтаксису, що, в свою чергу, накладає певні обмеження на сферу її застосування. Аналіз текстів, в яких зустрічається АП, привів нас до висновку, що вживання її окреслюється жанрами художньо-публіцистичного різновиду мови, стильовою домінантою якого є прагнення до переконливого впливу. В значній мірі АП служить ознакою авторської індивідуальності. В таких випадках важливо визначити аспект - вивчається вона як явище культури чи як матеріал для дослідження потенціалу мовних одиниць, що має місце в нашій роботі. Тут протиставлення індивідуального колективному було б некоректним, оскільки індивідуальний стиль врешті-решт є проявом соціальності мовлення.

3. Специфіка АП полягає в тому, що застосування абзацного відступу крім посилення роз'єднання граматичної структури може суттєво змінити синтаксичну і композиційну площину мовного відрізку, а у ряді випадків дозволяє розширити репертуар предикативних і поліпредикативних одиниць, що піддаються парцеляції. В одних випадках застосування абзаца не є обов'язковим для парцеляції і служить лише допоміжним підсилюючим засобом. Це спостерігається у розчленуванні конструкції по лінії слабких необов'язкових зв'язків. Функцію АП в таких випадках ми визначаємо як

факультативну. У розриві структур паралельної побудови факультативне винесення компонентів в окремий абзац допомагає підкреслити паралелізм і сприяє утворенню вертикальних зв'язків, що наближує прозовий монолог до рівня виразності поетичного тексту. Ап використовується також для роз'єднання обов'язкових синтаксичних зв'язків, де проведення звичайної парцеляції без заміни крапки на акцентні пунктуаційні знаки неможливе. Функцію Ап в таких випадках ми визначаємо як специфічну. Продуктивність Ап і, відповідно, її функції залежать від комунікативної парадигми речення - той чи інший порядок компонентів робить розчленування або полегшеним, або ускладненим.

4. Під терміном "експресивний синтаксис" ми розуміємо систему спрямованих на посилення виразності прийомів виділення, підкреслення інформації, структурною основою яких є тенденція до різних форм розчленування традиційно синтетичного російського писемного синтаксису. В такому розумінні "експресивність /.../ - це активна сила, яка сприяє еволюції мови"¹. Ап дозволяє рельєфно виділити компонент речення, спеціально загострити увагу на тій чи іншій порції інформації, трансформуючи його актуальне членування. Як і звичайна парцеляція, під час роз'єднання речення по лінії слабких зв'язків Ап посилює акцент на кінцевій його частині. У специфічній функції Ап робить більший акцент на зрізі початкової частини.

5. Під парцелятом слід розуміти відокремлену залежну частину речення, що дає можливість інколи фіксувати його препозицію відносно основної фрази. Приєднання ми розглядаємо як загальну лінгвістичну категорію з польовою структурою, у ядро якої поряд з різними видами повторів з синтаксичним розгалуженням та сегментацією входять парцельовані конструкції з постпозитивним розташуванням парцелятивів, тоді як до периферії слід віднести звичайні неповні речення і пари структурно самостійних висловлювань, у відношеннях між якими присднувальний відтінок встановлюється лише за змістом.

6. Абзац є поліфункціональним пунктуаційним знаком текстуального плану, який розширює свої можливості у зв'язку з нарощенням у письмовій мові потенціалу засобів виразності. НФБ слід розглядати як загальну текстуальну категорію, яка дозволяє описувати механізм текстотворення і базується на спроможності ви-

¹ Курилович Е. Очерки по лингвистике. - Москва, 1962. - С.43.

словлювань на основі надфразової перспективи відношень колігації та колокації утворювати когерентну послідовність. Тексти являють собою послідовність контамінованих типів НФЄ, серед яких виділяються НФЄ-мікротексти з паралельною побудовою компонентів та їх послідовним зчепленням, а також різноманітні НФЄ-макроречення, в яких елементами зв'язку служать граматичні показники.

7. Парцельовані конструкції з цих позицій розглядаються як НФЄ-макроречення з найбільш тісним синтагматичним зв'язком між компонентами. Разом з тим, лексико-семантичні або граматичні зв'язки парцелятив з сусідніми висловлюваннями можуть породжувати особливу синтагматичну напруженість, в результаті якої розташовані у новому абзаці парцеляти отримують статус зачину до нових, відносно самостійних НФЄ, що приводить до своєрідного перерозкладу структури. У випадках роз'єднання по лінії слабких зв'язків текстуальна орієнтація парцелята може виявитися сильнішою за дію граматичних показників. Коли речення розривається по лінії сильного зв'язку, парцелят тяжіє до основної фрази разом з НФЄ.

За темою дисертації а такі публікації:

1. Особенности функціонування единств сверхфразового уровня в книге В.Б.Шкловского "Энергия заблуждения" // Збірник наукових праць викладачів і аспірантів. - Київ: КДУ, 1989. - С.126-127.

2. Учет стилистического взаимодействия абзаца и сверхфразового единства при текстоцентрическом подходе к обучению русскому языку // Вестн. Киев. ун-та: Методика обучения студентов-иностранцев. - Киев, 1990. - Вып. 14. - С.87-91.

3. Індивідуально-авторський стиль у лінгвістичному аспекті // Актуальні проблеми сучасного літературознавства та мовознавства. - Київ, 1991. - С.315-320.

4. Стилистико-синтаксические особенности построения текста в индивидуально-авторском стиле // Изучение творческого наследия проф. Г.О.Винокура: Региональная науч. конференция. Тезисы. - Киев: КПУ, 1991. - Ч. 2. - С.127-128.

5. Одиниці надфразового рівня в індивідуально-авторському стилі та динаміка його розвитку /на матеріалі творів В.Б.Шкловського // Вісн. Київ. ун-ту: Іст.-філологічні науки, 1992. - Вып.7. С.137-141.

Зв. Руб

ЛНБ ім. В. Стефани
АН України

СКТБ "Модуль" зах №20 Тир 2000/99

Подписано в печать 06.08.93
Литомо оформлено

46361

AB 28.246

AB 28.246